

Delova, Jasminka

O frazeologismech v češtině a v makedonštině

In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*. V. Dorovský, Ivan (editor).
1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, pp. 247-253

ISBN 80-210-2771-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123258>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O FRAZEOLOGIZMECH V ČEŠTINĚ A V MAKEDONŠTINĚ

Frazeologické výrazy tvoří vzácný pramen informace o světě, vyskytují se v každém jazyce a jsou těsně spjaty s historií a kulturou každého národa. Frazeologické výrazy jsou svědectvím historie národa i jeho způsobu chápání světa kolem sebe.

Jako jedna z charakterističtějších povah jazyka se považuje antropocentrismus. Tento filozofický pohled v jazyce má velký vliv na lexikum, v jehož rámci tvoří názvy týkající se člověka velkou skupinu. To vše má svůj odraz i ve frazeologii. Výrazná skupina frazeologických výrazů obsahuje komponent, který označuje část lidského těla. Jsou to tzv. somatické frazémy.

Podle R. Weintrauba (1975) zabírá somatická frazeologie významnou část, kolem 30 % z frazeologického souboru každého jazyka.

Jako komponenty somatických frazémů se názvy částí lidského těla používají ve shodě s jejich funkcí a symbolikou, například *nos* je smyslový orgán čichu, ale také se jím může poznat nebezpečí; *srdce* nejen že je částí lidského těla, ale může být i symbolem lásky, odvahy, velkorysosti aj. pocitů. Podstatné jméno *hlava* se vyskytuje s více různými přenosnými významy jako „život“, „inteligence“, atd.

Podle F. Čermáka (1996) o míře účasti názvů částí lidského těla nerozhoduje biologická důležitost příslušného orgánu, ale vnější nápadnost a možnost vázat orgány s nějakou symbolikou.

V tomto příspěvku bude řeč o frazeologických výrazech, které obsahují komponent „hlava“ v českém a v makedonském jazyce.

Hlava představuje horní část lidského těla, kde se nachází mozek a základní smysly. Podle významu můžeme větší část frazeologických výrazů rozdělit do čtyř skupin.

Podstatné jméno „hlava“ se vyskytuje ve výrazech s významem „život“:

Význam *riskovat život* – v českém jazyce se používají spojení *riskovat hlavu*, *strkat hlavu do oprátky/pasti*, v makedonském jazyce *ja kладае главата во торба*, *си игра со главата*.

S významem **být popraven, být zabit** jsou frazémy *být o hlavu kratší, přijít o hlavu*, v makedonském jazyce se tento význam vyjadřuje frazémy *земе глава, глава ќе падне, плати со глава*.

Význam **zabit se, zastřelit se** je vyjádřen frazémem *prohnat si kuli hlavou, vpálit si kulku do hlavy*, makedonsky *си застрела куршум во глава*. Antonyma jsou *спаси глава, извлече жива глава* a v českém jazyce to jsou výrazy *zachránit holý krk/holou kůži* nebo *holý život*.

Ručit za něco svou hlavou nese význam **mít za něco velkou odpovědnost**. Výraz *dát hlavu za někoho/něco* má kromě tohoto významu ještě jeden – **obětovat se pro někoho/něco**. V makedonském jazyce je tento význam vyjádřen frazémem *главата ја дава/сече за нешто/некого*.

Význam **hrozit někomu** – *posílat na něčí hlavu blesky, pouštět/svolávat hromy a blesky na něčí hlavu* – je v makedonském jazyce vyjádřen: *ќе му ја скршам главата*.

Význam **někoho přísně potrestat** – čes. *utrhnout někomu hlavu pro něco/někoho*, mak. *му ја отсече главата за нешто*.

Hlava je místo, kde se nachází centrum myšlení, a proto se hodně výrazů týká přemýšlení, paměti, chápání.

Významu **přemýšlet o něčem** odpovídá výraz *převracet něco v hlavě, převalovat myšlenky v hlavě*, v makedonském jazyce k tomu slouží výraz *му се врти во главата*. Sémanticky je blízko významu **hledat řešení, přemýšlet o něčem usilovně** – *lámat si hlavu nad něčím/s něčím*. V makedonském jazyce se použije výraz *си ја чука/удира/мена главата со нешто/за нешто*. Antonymum **přestat myslet na něco** v českém jazyce zní *pustit někoho/něco z hlavy*, zatímco v makedonském *го сметна од умот*.

Význam **být nadaný, umět něco řešit** je další význam, který se pojí s komponentem „hlava“: *mít hlavu na něco*, v makedonštině *му сече главата, има сол/зрно во главата*. Antonymní význam je **nebýt nadaný** – čes. *mít na něco tupou hlavu* / mak. *нема сол во главата*.

Význam **být obtížný, nechápat**: v češtině *nejít/nelézt někomu do hlavy, mít dlouhé vedení*, v makedonštině *не му влезува во глава*.

Význam, který je spojený s pamětí, je **nezapomínat na něco, pamatovat si** a je vyjádřen výrazem *mít [dobrou] hlavu, nosit něco v hlavě*. V makedonském jazyce je totéž vyjádřeno výrazy jako *тури в глава (нешто), не ти излегува од глава*. Antonymum **zapomínat, být zapomnětlivý** vyjadřují výrazy *mít děravou hlavu, nechat/zapomenout někde hlavu*, v makedonském jazyce pak *има кратка памет, ќе си ја остави некаде главата*.

Další význam je **napadnout, přijít na něco** – v českém jazyce *blesknout/projet někomu hlavou* a v makedonském jazyce *zo udpu в глава*. Opačně, **nevzpomenout si: mít hlavu prázdnou** nebo **mít prázdnou v hlavě**, makedonsky *има дупка во главата*.

Existují také výrazy, které popisují chytrého člověka, tedy s významem **být bystrý, důvtipný, chytrý: mít dobrou hlavu/otevřenou hlavu, mít hlavu na pravém místě**, v makedonském jazyce *умна и бистра глава*. K tomuto významu existuje opak, jenž označuje hloupého, nedůvtipného člověka: **mít v hlavě drtiny/otruby/piliny/ plevy/prázdnou/seno/slámu, mít gypsovou hlavu, být prázdná hlava, být hlava skopová/telecí**, v makedonském jazyce *празна глава, му фали итмица во главата, без три чисти во главата*.

Velká část somatických výrazů s komponentem „hlava“ označuje různé lidské vlastnosti:

– **být tvrdohlavý, neústupný: mít svou hlavu, mít tvrdou hlavu, postavit/stavět si hlavu** / *дебела глава, букова глава, дрвена глава, на своја глава, тврда глава*.

– **být bezstarostný, nedbalý: házet všechno za hlavu, nedělat si z něčeho/s něčím velkou hlavu**, v makedonském jazyce *мирна му е главата, не си ја заморува главата*.

– **být moudrý: v češtině mít rozum, v makedonštině бела глава; v makedonském jazyce má tento výraz ještě jeden význam, a to být starý**. Tento význam je v českém jazyce vyjádřen výrazem *šedivá hlava*.

– **být zmatený: mít popletenou hlavu, mít z něčeho v hlavě galimatyáš, mít z něčeho zamotanou hlavu, nevědět kde tu hlava stojí / не знае каде му е главата**.

– **neztráčet rozvahu: zachovat [si] chladnou hlavu**, v makedonském jazyce *не губи глава*.

– **usilovat o nemožné, jít proti překážce: jít proti zdi / со глава зид не се турка**.

Komponent „hlava“ ve frazeologických výrazech také znamená **mít problémy, starosti**. V českém jazyce se tento význam vyjadřuje výrazy *mít z něčeho těžkou hlavu, mít hlavu ve flóru*, v makedonském jazyce pak *му се запалила главата, каша му стана во главата, му виси над главата*. Výraz *mít z něčeho těžkou hlavu* také znamená **mít bolesti hlavy**, což se v makedonském jazyce vyjádří *му пука главата* a *главата ќе му прсне*.

– **starat se o něco/někoho: mít něco/někoho v hlavě / гледа/чува некого како очите во главата**.

- moudřet: *dostávat rozum / му дојде ум в глава.*
 - být zamilovaný do někoho/něčeho: *mít popletenou hlavu něčím/z něčeho/někým/z někoho / му ја заврте главата.*
 - projevit nesouhlas: *kroutit/vrtět hlavou nad něčím*, v makedonském jazyce *врти глава*. Český výraz *kroutit/vrtět hlavou nad něčím* má také jiný význam: *divit se něčemu, pochybovat o něčem/nevěřit.*
 - zlobit se: *práskat fousama / обесу глава.*
- Výraz *не крева глава од работа* znamenající *hodně pracovat, mít přilíš se* v českém jazyce vyjadřuje výrazem *mít práce nad hlavu*.
- vypadat jako někdo: *být celý někdo* anebo *být si podobný [s někým/něčím] / ја скинал главата некому.*
 - být rozzuřený: *mít rozprálenou hlavu / му удри крва во главата.*
 - vyjadřovat zoufalství: *chytit/poradat se za hlavu / се фати за глава.*
 - běžet někam bez rozmyslu: *letět někam po hlavě / трча како без глава, крши глава.*
 - bít někoho nevybíravě: *bít/mlátit někoho hlava nehlava / удри по очи по глава.*
 - být osobou hlavní, vést něco: *být hlavou něčeho / глава на семејството, глава на движењето.*
 - být smysluplný: *mít hlavu a ratu / од (врв) глава до петици.*
 - podívat se na někoho zkoumavě: *prohlédnout/změřit si někoho od hlavy až k patě / го измери од глава до петици.*
 - být znechucený něčím: *mít něčeho nad hlavu / преку глава му е.*
 - být snilek: *chodit s hlavou v oblacích / оди со главата во облаци.*
 - být svěží, nemít starosti: *mít čistou/jasnou hlavu / мисли со чиста глава.*
 - donutit někoho zapomenout na něco/něčeho, zbavit někoho nevhodných myšlenek: *vyhnat/vytlouct někomu něco/někoho z hlavy / му изби нешто/некого од глава.*
 - být hrdý: *držet hlavu zpříma / ја држи главата исправено.*
 - neztrácet naději, podporovat morálně: *hlavu vzhůru / главата горе.*
 - počítat zpaměti: *ročítat [něco] z hlavy / смета/брои од глава/на памет.*
 - říct něco bez ověření: *říct něco bez hlavy / каже нешто од памет.*
 - umiňovat si něco: *brát si něco do hlavy / си врза нешто во крпче.*
 - vyjádřit pozornost: *pozdvihnout hlavu k někomu / ги начули ушите.*

Prozkoumali jsme část frazeologických výrazů s komponentem „hlava“ v makedonském a v českém jazyce. Z toho aspektu, jakým způsobem je strukturně vyjádřen tentýž význam v obou jazycích, můžeme frazeologické výrazy rozdělit do tří skupin:

1. Komponent „hlava“ je vyjádřen v makedonském i českém jazyce a význam je postihnut stejnými jazykovými prostředky. Kombinace bez slovesa vypadá takto: přídavné jméno + podstatné jméno [s významem hlava], např.: *tvrdá hlava* / *тврда глава*. Tato kombinace je možná i se slovesem: *mít tvrdou hlavu* / *има тврда глава*.

Další kombinace je: podstatné jméno [s významem hlava] + sloveso + předložka + podstatné jméno, např. *главата ја даде за некого/нешто* / *dát hlavu za někoho/něco, lámat si hlavu nad něčím* / *си ја удира главата за нешто*.

Sloveso + předložka + podstatné jméno [s významem hlava]: *chytil se za hlavu* / *се фати за глава*.

2. Druhou skupinu tvoří výrazy, které obsahují komponent „hlava“, ale tentýž význam je vyjádřen jinak.

Existuje víc příkladů, kdy struktura frazeologických výrazů je stejná, použití substantiva „hlava“ odpovídá v obou jazycích, ale ostatní slova tvořící část struktury jsou různé, například: sloveso + předložka + substantivum „hlava“: *přijít o hlavu* a v makedonském jazyce *плати со глава*.

Dále struktura, která vypadá takto: sloveso + přídavné jméno + podstatné jméno „hlava“: *mít dobrou hlavu* a makedonsky *е умна глава*.

Další sestava tohoto typu je: sloveso + podstatné jméno + předložka + podstatné jméno „hlava“. Jako vzor můžou posloužit výrazy: *mít piliny v hlavě* / *му фали итница во главата*.

Nyní se podíváme na výrazy, které v obou jazycích mají zcela jinou strukturu, ale obsahují substantivum „hlava“:

Házet všechno za hlavu, zde je schéma sloveso + zájmeno + předložka + podstatné jméno „hlava“, oproti *мирна му е главата*, kde je schéma přídavné jméno + sloveso + podstatné jméno „hlava“.

Sloveso + předložka + zájmeno + přídavné jméno + podstatné jméno „hlava“ – v českém jazyce: *mít z něčeho těžkou hlavu*, oproti makedonské struktuře sloveso + předložka + podstatné jméno „hlava“: *му виси над главата*.

Česká struktura frazeologického výrazu *letět někam po hlavě* – sloveso + předložka + podstatné jméno „hlava“ – je makedonsky vyjádřena takto: sloveso + předložka + podstatné jméno „hlava“: *трча како без глава*, anebo sloveso + podstatné jméno „hlava“.

3. Třetí skupina je nejrozmanitější. Komponent „hlava“ v jednom z jazyků není zahrnut a význam, který odpovídá v druhém jazyce, je vytvořen jiným způsobem.

Sémantika frazeologických výrazů, které v českém jazyce obsahují komponent „hlava“, je v makedonském jazyce vyjádřena jiným způsobem: *nechat někde hlavu*, makedonsky *има кратка намет*; *řít něco z hlavy / kaže neшто од намет*; *brát si něco do hlavy / си врза во крпче*; *podvihnout hlavu k někomu / ги начули ушите*.

Proti těmto frazeologickým výrazům stojí výrazy, u nichž je v makedonském jazyce komponent „hlava“ použit, ale v českém ne: *му дојде ум в глава*, česky *dostávat rozum*; *обеси глава / práskat fousama*; *ја скинал главата / být podobný někomu*; *му се врти во главата / nebýt ve své kůži*.

Jako výsledek sémantické a strukturální konfrontace frazeologických výrazů v makedonském a českém jazyce můžeme zjistit, že část těchto výrazů sémantiku strukturálně vyjadřuje stejným způsobem. Druhá, četnější část, se skládá z výrazů, které tentýž význam v obou jazycích vyjadřují komponentem „hlava“, ale použitá je jiná struktura. Mnohem pestřejší je však třetí skupina, v níž je sémantika frazeologických výrazů v obou jazycích vyjádřena odlišnou strukturou a také i v jednom z těchto jazyků komponent „hlava“ chybí.

Na závěr můžeme konstatovat, že oba jazyky jsou bohaté na frazeologické výrazy motivované slovem „hlava“. V tomto příspěvku jsme prozkoumali jen část z nich. Je nutné ještě připomenout, že tento příspěvek zahrnuje jen malou část frazeologických výrazů českého a makedonského jazyka.

Použitá literatura:

1. Veljanovska, K.: Frazeološkite izrazi vo makedonskiot jazik (so poseben osvrt na somatskata frazeologija), doktorska disertacija. Filološki fakultet „Blaže Koneski“, Skopje 1998
2. Rečnik na makedonskiot jazik (so srpskohrvatski tolkuvanja), tom I. Detska radost, Skopje 1994
3. Popspirova, T.: Někotoryje strukturno-grammatičeskije paraleli makedonskoj i ruskoj somatičesknoj frazeologii. Godišen zbornik na Filološkiot fakultet. Skopje 1977, str. 123-126
4. Popspirova, T.: O strukture i semantike FE s somatičeskim komponěntom „golova“ v makedonskom i ruskom jazykach. Godišen zbornik na Filološkiot fakultet. Skopje 1980, str. 175-180
5. Slovník spisovného jazyka českého II, H-L, Academia, Praha 1989
6. Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P. Academia, Praha 1994

7. **Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Academia, Praha 1988**
8. **Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Academia, Praha 1983**